

МІЖНАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: СТАНОВЛЕННЯ, ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

INTERNATIONAL TOOLS FOR PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION

Шатрава С.О., д.ю.н., професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7072-961X>;
e-mail: sergshatrava@gmail.com

Чишко К.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8810-7950>;
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com

У статті розглянуто досвід запобігання та протидії корупції в країнах Північної Америки. Акцентовано увагу на тому, що корупція як явище в свідомості американців у першу чергу пов'язується з державною службою, що не дивно: державні службовці володіють значним обсягом повноважень і «привілеїв», які можуть використовувати з метою задоволення власних інтересів або інтересів третіх осіб. Провідну роль у боротьбі з корупцією в Америці на федеральному рівні відіграє Міністерство Юстиції Сполучених штатів Америки на чолі з Генеральним прокурором. Окрім того в структурі вказаного органу функціонує Федеральне бюро розслідувань, до основних завдань якого віднесено: розслідування порушень федерального законодавства державними посадовими особами на федеральному, державному та місцевому рівнях управління; нагляд за загальнонаціональним розслідуванням звинувачень у шахрайстві, пов'язаних із федеральними державними закупівлями, контрактами та програмами, що фінансуються з федерального бюджету; боротьба з загрозою громадській корупції на кордонах країни та в пунктах в'їзду, щоб знизити вразливість країни до торгівлі наркотиками та зброєю, контрабанду іноземців, шпигунства та тероризму; боротьба з екологічними злочинами, шахрайством під час виборів і питаннями, що стосуються федеральних державних закупівель, контрактів, і програм, фінансованих з федерального бюджету.

Зазначено, що в Канаді боротьба з корупцією пов'язана з контролем за дотриманням чинного антикорупційного законодавства, його удосконаленням та інформуванням громадськості про рівень корупції в країні та окремі корупційні правопорушення. Незважаючи на жорсткі обмеження законодавство Канади регламентує право бізнес-середовища приймати участь в політичному житті, зокрема під час парламентських виборів. Ідея полягає у тому, що така взаємодія повинна відбуватись у суворох рамках і у жодному разі не виходити за їх межі, а тому, дана сфера є об'єктом контролю адміністративно-юридичного регулювання, в тому числі за допомогою гласності та звітності.

Таким чином, якість роботи системи запобігання та протидії корупції в країнах Північної Америки, залежить від побудови ефективної взаємодії держави, насамперед в особі її правоохоронних органів із іншими інституціями, зокрема міжнародними. Зі свого боку, досвід діяльності правоохоронних органів у окресленій сфері, наглядно демонструє, те, що успішність відповідних заходів залежить від якості антикорупційних законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: корупція, запобігання та протидія корупції, державна антикорупційна політика, інституції запобігання та протидії корупції, міжнародні інструменти запобігання та протидії корупції, корупційне правопорушення, правопорушення пов'язане з корупцією, публічна служба.

The article examines the experience of preventing and combating corruption in the countries of North America. Attention is focused on the fact that corruption as a phenomenon in the minds of Americans is primarily associated with public service, which is not surprising: public officials have a significant amount of powers and "privileges" that they can use to satisfy their own interests or the interests of third parties. The leading role in the fight against corruption in America at the federal level is played by the US Department of Justice, headed by the Attorney General. In addition, the Federal Bureau of Investigation operates within the structure of this organization, whose main tasks include: investigating violations of federal legislation by public officials at the federal, state, and local levels of government; overseeing a nationwide investigation into allegations of fraud involving federal government procurement, contracts, and federally funded programs; combating the threat of public corruption at the country's borders and points of entry to reduce the country's vulnerability to drug and arms trafficking, foreign smuggling, espionage and terrorism; combating environmental crimes, election fraud, and issues related to federal government procurement, contracts, and federally funded programs.

It is noted that in Canada, the fight against corruption is connected with the control of compliance with the current anti-corruption legislation, its improvement and informing the public about the level of corruption in the country and individual corruption offenses. Despite strict restrictions, Canadian legislation regulates the right of the business community to participate in political life, in particular during parliamentary elections. The idea is that such interaction should take place within strict frameworks and in no case go beyond them, and therefore, this area is the object of control of administrative and legal regulation, including through publicity and reporting.

Thus, the quality of the system of preventing and countering corruption in the countries of North America depends on building effective interaction of the state, primarily in the form of its law enforcement agencies, with other institutions, including international ones. For its part, the experience of law enforcement agencies in the outlined area clearly demonstrates that the success of the relevant measures depends on the quality of anti-corruption laws and subordinate legal acts.

Key words: corruption, preventing and countering corruption, state anti-corruption policy, institutions for preventing and countering corruption, international tools for preventing and countering corruption, corruption offense, offense related to corruption, public service.

Постановка проблеми. Боротьбу з корупцією ведуть Уряди всіх без виключення країн, кожен із них використовує власну специфічну тактику, застосовуючи унікальні набори інструментів запобігання та протидії корупції, від чого значної мірою залежить мінімізація рівня корупції в державі. В сучасному демократичному правовому світі давно стало зрозумілим, що шкоду, яку завдає корупція,

неможливо нейтралізувати «швидко та безболісно». Тому, з корупцією простіше боротися на етапі її виникнення та поширення, а ніж тоді, коли вона вже проникла до державних інституцій. У той же час необхідність оперативного запобігання та протидії корупції, обумовлює необхідність швидкого застосування антикорупційних заходів, що часто унеможлиблює довготривалі процеси їх виро-

блення. Тому, запозичення зарубіжного досвіду боротьби з корупцією є виправданим і необхідним кроком для будь-якої держави.

Стан дослідження проблеми. Дослідження зарубіжного досвіду різних країн в сфері запобігання та протидії корупції залишається актуальним до сьогодні, оскільки воно нерозривно пов'язано з іншою не менш популярною науковою тематикою – удосконалення механізмів боротьби з корупцією та зниження її рівня в країні. Тому, не дивно, що зарубіжній, зокрема американській, досвід запобігання та протидії корупції досліджувався різними вченими, серед яких: В. М. Довжанин, Г. В. Кохан, Ю. Ф. Лавренюк, І. В. Однолько, Л. В. Чубата та інші.

Особливу цінність для даного дослідження становлять праці монографічного характеру (І. В. Кушнар'ова, О. Я. Прохоренко та І.О. Ревака), результати та висновки яких стали підґрунтям для проведення аутентичного дослідження запобігання та протидії корупції в країнах Північної Америки.

Мета статті полягає в аналізі організаційно-правових аспектів запобігання та протидії корупції в країнах Північної Америки, виокремлення позитивного досвіду антикорупційної політики у розрізі його можливого впровадження в антикорупційну систему України.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що удосконалено розуміння міжнародних інструментів інституційного забезпечення запобігання і протидії корупції та вперше, спираючись на позитивний зарубіжний досвід функціонування системи запобігання та протидії корупції, визначено складові інституційного забезпечення запобігання та протидії корупції, запозичення підходу до взаємозалежності яких може бути перспективним для реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сполученими Штатами Америки (далі – США) накопичено практично найбільший досвід боротьби з корупцією, який привів до того, що країна утвердилась на почесному 24 місці в списку, сформованим за Індексом сприйняття корупції в світі [1]. Активну боротьбу з організованою злочинністю та корупцією Уряд США розпочав більше ніж пів століття тому, одною з центральних фігур в цій боротьбі стала «Комісія Цікершема» за прикладами якої, окресленими проблемами почали опікуватись спеціально створені робочі комітети та групи, створені на підставі відповідних спільних рішень Конгресу та Глави держави. Основним завданням цих галузевих утворень, незалежно від організаційного аспекту їх існування, стало опрацювання наявної інформації різного характеру (статистичної, аналітичної, правової і т. п.) та розроблення, на підставі цих відомостей, певної ідеології подолання злочинності, зокрема корупції, включаючи специфічні методи та способи здатні знизити рівень злочинності завдяки опосередковано впливу на соціум.

Взагалі, корупція як явище в свідомості американців у першу чергу пов'язується з державною службою, що не дивно: державні службовці володіють значним обсягом повноважень і «привілеїв», які можуть використовувати з метою задоволення власних інтересів або інтересів третіх осіб. Водночас, такі повноваження вони реалізують майже безконтрольно. Так, І. В. Кушнар'ов підкреслює, що «на початку ХХ століття в американській політичній думці постало питання про відповідальність влади за поширення корупції, яка впливала на ефективність діяльності державних службовців, а відтак – на втрату інтересу виборців до вдосконалення роботи уряду. Сама ж політична корупція сприймалася як проблема суспільної моралі та неодмінний атрибут політичного життя суспільства» [2, с. 169].

Положення законів в сфері публічної служби США [3] за своєю загальною сутністю не має визначальних відмінностей від ідентичних сфер у країнах Європейського Союзу, натомість вони містять більш менш стандартний

перелік обмежень і заборон, що висуваються до публічних службовців, як от: неможливість приймати подарунки та займатись підприємницькою діяльністю. Окрім того, американське законодавство передбачає можливість «активного застосування інституту конфіскації у членів злочинних організацій, корупціонерів і застосуванні кримінальної відповідальності до юридичних осіб» [4, с. 35].

В той же час, у законодавстві США корупцію визначено як «пряме чи непряме настирливе прохання, чи прийняття урядовим (державним) посадовцем будь-якої переваги для себе чи для інших осіб в обмін за будь-яку дію або обмеження виконання державних функцій, пропонування чи надання таких переваг, дії чи бездіяльності щодо державних функцій для отримання таких переваг, шахрайське використання чи приховування власності, набутої внаслідок корупційних дій» [5, с. 179]. Між тим як слушно зауважує В. М. Довжанин «самі по собі корупційні правопорушення прописані більш детально, аніж, наприклад, в українському законодавстві. Так, наприклад, одним з видів корупційного правопорушення є влаштування на державну службу (посередництво у цьому шляхом оминання певних процедур або шляхом завищування результатів певного кандидата)» [6, с. 104]. Оскільки легальне визначення корупції в американському законодавстві є достатньо змістовним, воно передбачає низку протиправних діянь, зокрема: хабарництво, отримання незаконних доходів або зловживання владними повноваженнями; корупційні діяння в сфері публічної служби; вимагання та погрози; політична корупція [7, с. 341]. Для прикладу розглянемо юридичний склад одного з найпоширеніших корупційних злочинів – хабарництво. Суб'єктами даного злочину є не тільки особи, які безпосередньо одержують хабар, а і ті хто його пропонує та дає. Першими, тобто особами, які одержують хабар є: публічні службовці (члени Конгресу США та комісії, працівники, що представляють інтереси держави, персонал департаментів і представництв, працівники органів виконавчої влади, присяжні); особи, що займають виборні посади з моменту коли їм повідомлено про наказ про призначення на посаду, а також інші особи, які обіймають різні посади в органах державної влади, зокрема в правоохоронних органах. Притягнути таку особу до відповідальності можна незалежно від того чи перебуває така особа на публічній службі в період вказаної процедури, тобто за хабарництво можна притягнути особу яка вже звільнилась із публічної служби. За дачу хабаря також настає юридична відповідальність, якщо особа пропонує та/або обіцяє щось цінне, а взамін просить: посприяти вирішенню питань у межах повноважень публічної особи; вплинути на певну особу, наділену державно-владними повноваженнями за для того, що б вона вчинила конкретні дії чи, навпаки, утрималась від їх вчинення; публічного службовця вчинити конкретні дії або ж утриматись від їх вчинення.

Провідну роль у боротьбі з корупцією в Америці на федеральному рівні відіграє Міністерство Юстиції США [8] на чолі з Генеральним прокурором. До системи міністерства входять: Антимонопольне управління; Бюро алкоголю, табаку, вогнепальної зброї та вибухових речовин; Бюро сприяння правосуддю; Бюро статистики правосуддя; Цивільний відділ; Служба публічних відносин; Кримінальний відділ; Управління відомчої етики; Диверсійний відділ; Адміністрація по боротьбі з наркотиками; Відділ екології та природних ресурсів; Управління з імміграції; Цільова група з боротьби; Виконавча канцелярія адвокатів; Федеральне бюро розслідувань; Федеральне бюро в'язниць; Інтерпол [9]; Відділ управління правосуддя; Національна довідкова служба кримінального правосуддя; Національний інститут виправних установ; Національний інститут юстиції; Відділ національної безпеки; Управління інформаційної політики; Управління із законодавчих питань; Управління професійної відповідальності;

Управління по зв'язках з громадськістю; Управління генерального прокурора; Канцелярія генерального прокурора; Канцелярія заступника генерального прокурора; Управління Генерального інспектора; Управління з питань насильства щодо жінок; Ініціатива військовослужбовців і ветеранів; Офіс спеціального адвоката; Відділ податків; Адвокати; Служба маршалів.

Обов'язок щодо розроблення та реалізації національної антикорупційної стратегії, в частині координації діяльності суб'єктів і методичного супроводження, покладено на Міністерство юстиції США. Окрім того в структурі вказаного органу функціонує Федеральне бюро розслідувань (далі – ФБР), до основних завдань якого віднесено: розслідування порушень федерального законодавства державними посадовими особами на федеральному, державному та місцевому рівнях; нагляд за загальнонаціональними розслідуваннями звинувачень у шахрайстві, пов'язаних із федеральними державними закупівлями, контрактами та програмами, що фінансуються з федерального бюджету; боротьба із загрозою громадській корупції на кордонах країни та в пунктах в'їзду, щоб знизити вразливість країни до торгівлі наркотиками та зброєю, контрабанду іноземців, шпигунства та тероризму; боротьба з екологічними злочинами, шахрайством під час виборів і питаннями, що стосуються федеральних державних закупівель, контрактів, і програм, фінансованих з федерального бюджету [10]. Будучи основним суб'єктом запобігання та протидії корупції, ФБР має унікальні можливості для боротьби з корупцією, володіючи навичками та можливостями для проведення складних операцій під прикриттям та спостереженням.

Аналізуючи основні напрями роботи ФБР необхідно звернути увагу на ще один із них. Справа в тому, що з корупційними правопорушеннями тісно пов'язана й інша категорія правопорушень, яка в США отримала назву «злочини білих комірців». Останні, як і корупція, не має насильницького підґрунтя, але наносить значну шкоду державі та її громадянам. Подібні злочини не здатні зруйнувати компанію, звести нанівець усі заощадження людини, коштувати інвесторам мільярди доларів та підірвати довіру суспільства до установ. У цьому напрямі робота ФБР базується на аналізі розвідувальних даних та вирішенні складних розслідувань, часто пов'язаних з діяльністю організованої злочинності на регіональному, національному та/або міжнародному рівнях. Прикладами «злочинів білих комірців» може бути: шахрайство у сфері охорони здоров'я; корпоративне шахрайство; крадіжка та піратство в сфері інтелектуальної власності.

Наслідки шахрайства та інших злочинів у сфері охорони здоров'я стосуються абсолютно кожної фізичної та юридичної особи, вони щороку призводять до втрат у десятки мільярдів доларів. Шахрайство у сфері охорони здоров'я можуть здійснюватися постачальниками медичних послуг, пацієнтами та іншими особами, які навмисно вводять в оману систему охорони здоров'я для отримання незаконних пільг чи платежів.

Як провідне агентство, яке розслідує корпоративне шахрайство, ФБР також зосереджує свої зусилля на справах, пов'язаних зі схемами бухгалтерського обліку та корисливими діями керівників корпорацій, а також із перешкоджанням правосуддю. Під час розслідування корпоративного шахрайства ФБР насамперед зосереджує свою увагу на: фальсифікації фінансової інформації та злочинів з легалізації коштів отриманих злочинним шляхом. Остання може мати наступні форми: укладення «шахрайських» угод з метою завищення прибутку чи приховування збитків; здійснення незаконних транзакцій, спрямованих на те, щоб уникнути регулюючого нагляду; самодіяльність корпоративних інсайдерів (торгівля акціями на основі суттєвої закритої інформації, «відкати», неправомірне використання корпоративної власності в особистих цілях, індивідуальні податкові пра-

вопорушення, пов'язані із самодіяльністю). Злочини з легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, фактично перетворюють «брудні» гроші на «чисті», змушуючи все виглядати так, ніби гроші, отримані від злочинів, насправді надійшли із законних джерел. Відмивання грошей дозволяє злочинцям: сховати та накопичити багатство; уникнути судового переслідування; уникати сплати податків; збільшити прибуток за рахунок реінвестування; фінансувати подальшу злочинну діяльність. Процес відмивання грошей складається з трьох етапів: 1) розміщення, тобто внесення злочинцем грошей у фінансову систему; 2) «розшарування» є найбільш складним кримінальним правопорушенням і часто супроводжується переміщенням коштів на міжнародному рівні; на цьому етапі нелегальні кошти відокремлюються від першоджерела та проходять низку фінансових транзакцій; 3) інтеграція відбувається, коли злочинні доходи повертаються їм із легальних джерел.

Формування складних інвестиційних механізмів та колосальне зростання сум вкладених грошових коштів створили більше можливостей для фізичних та юридичних осіб щодо розбудови шахрайських інвестиційних схем. Для розслідування та запобігання шахрайській діяльності на фінансових ринках ФБР тісно співпрацює з різними державними та приватними організаціями у розслідуванні випадків шахрайства з цінними паперами та товарами.

Шахрайство з іпотекою відбувається у разі надання недостовірних даних з метою впливу на рішення банку по іпотеці, або за умови, що домовласник, який перебуває у важкому стані, стає жертвою шахрайства. Існує два напрями іпотечного шахрайства: 1) шахрайство з метою отримання прибутку: у цьому типі шахрайства беруть участь професіонали в процесі купівлі житла, які крадуть готівку та капітал у кредиторів та домовласників; 2) шахрайство з житлом – відбувається, коли позичальники надають недостовірні відомості про свої доходи або активи в заявці на отримання кредиту, або впливають на оцінювача, щоб він маніпулював вартістю майна.

Крадіжка інтелектуальної власності включає крадіжку у фізичних осіб або юридичних осіб (компаній) їх ідей, винаходів та творчого самовираження, відомих як інтелектуальна власність. Це може включати все: від комерційної таємниці до продуктів, фільмів, музики і програмного забезпечення. Збитки американських підприємств від крадіжки інтелектуальної власності щорічно оцінюються у мільярди доларів.

Окремо необхідно відзначити, що відповідний вид злочинів тісно пов'язаний із корупцією, а зниження рівня перших автоматично призведе до мінімізації останньої. Із застереженням, можна навіть припустити, що саме запобігання та протидія обом видам злочинів в комплексі є одним із факторів успішної антикорупційної діяльності США.

У Канаді (14-е місце у рейтингу країн за Індексом сприйняття корупції у 2021 році [1]) боротьба з корупцією пов'язана з контролем за дотриманням чинного антикорупційного законодавства, його удосконаленням та інформуванням громадськості про рівень корупції в країні та окремі корупційні правопорушення.

Так, у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність Парламенту, закріплені положення, що встановлюють правила поведінки службовців у випадках зіткнення їх політичних і економічних інтересів. Відповідні норми направлені на зміцнення незалежності парламенту від сфери бізнесу та недопущення використання законодавцями їх службового становища у власних інтересах або інтересах третіх осіб, нерозголошення інформації, пов'язаної з проходженням державної служби, а також містять заборони щодо прийняття подарунків або винагороди, якщо вони стосуються його службової діяльності.

Заборона на подарунки та прийняття винагород поширюється, якщо вони отримуються під час зустрічей з іноземними делегаціями, що пояснюється не з позиції

правового регулювання, а – морально-етичного виховання, оскільки відмова від того чи іншого подарунку може стати приводом для погіршення відносин між представниками країн і завадити їх перспективній співпраці. В той же час, якщо публічний службовець протягом року та/або від однієї й тієї ж особи отримав подарунки чи винагороду, що в сумі перевищує 300 доларів США, він зобов'язаний протягом місяця в письмовій формі повідомити про це уповноважену особу з питань етики публічних службовців [11], декларувати такі подарунки не потрібно, якщо їх вартість не перевищує 75 доларів США [12, с. 52].

Незважаючи на жорсткі обмеження законодавство Канади регламентує право бізнес-середовища приймати участь в політичному житті, зокрема під час парламентських виборів. Ідея полягає у тому, що така взаємодія повинна відбуватись у суворих рамках і у жодному разі не виходити за їх межі, а тому, дана сфера є об'єктом контролю адміністративно-юридичного регулювання, в тому числі за допомогою гласності та звітності.

Відповідальність за здійснення корупційних правопорушень передбачена переважно кримінальним законодавством Канади, наприклад хабарництво прирівняне до порушення конституційних приписів або злочинів про держави. До кримінальної відповідальності за хабарництво притягується не тільки особа, яка отримала хабар, а і особа, що була ініціатором цього діяння, більш того, ініціатор може бути позбавлений волі на строк до 14 років.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що якість роботи системи запобігання та протидії корупції в країнах Північної Америки залежить від побудови ефективної взаємодії держави, насамперед в особі її правоохорон-

них органів із іншими інституціями, зокрема міжнародними (Організацією Об'єднаних Націй, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Радою Європи, Організацією безпеки та співтовариства в Європі і т.д.) [13, с. 161]. Водночас досвід діяльності правоохоронних органів у окресленій сфері, наглядно демонструє те, що успішність реалізованих ними заходів залежить від якості антикорупційних законів і підзаконних нормативно-правових актів. При цьому простежується непорушний «логічний ланцюжок» інституційного забезпечення запобігання та протидії корупції, зміст якого полягає у взаємозалежному існуванні таких складових: 1) суспільно-політично сформульованої та нормативно-стратегічно закріпленої мети щодо забезпечення виключення проявів корупції та поряд з цим їх припиненні (за умови їх вчинення); 2) виважено компетентно-розподіленого переліку суб'єктів запобігання та протидії корупції (інституційна складова), які (яка) забезпечує виконання відповідної мети, що в свою чергу наділені можливостями стосовно напрацювання нових та удосконалення чинних інструментів запобігання та протидії корупції; 3) гнучких процедур забезпечення удосконалення нормативно-правового супроводження функціонування системи запобігання та протидії корупції (зокрема легалізації методів, засобів і способів інституційного забезпечення запобігання і протидії корупції) з огляду на процеси трансформації корупційної діяльності.

Зазначене забезпечує існування цілісної дієвої системи запобігання та протидії корупції, запозичення підходів, в першу чергу, до формування якої може бути перспективним для реалізації в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Індекс сприйняття корупції у світі (станом на 2022 рік) / Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 01.11.2022).
2. Кушнар'єв І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Видавництво «Юридична думка», 2018. 408 с.
3. Наказ Президента США від 17.10.1990 № 12731. URL: www.whitehouse.gov/president/text/order/index.html (дата звернення: 13.01.2022).
4. Лавренюк Ю. Ф. Пріоритетні напрями антикорупційної політики України. *Державне управління*. 2014. № 1 (1). С. 35-37.
5. Кохан Г. В. Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 42. С. 173-181.
6. Довжанин В. М. Правове регулювання запобігання та протидії корупції за законодавством США. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 13 (1). С. 102-106.
7. Чубата Л. В. Міжнародний досвід боротьби з проявами корупції. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 338-342.
8. Офіційний сайт Міністерства Юстиції Сполучених Штатів Америки. URL: <https://www.justice.gov/> (дата звернення: 26.01.2022).
9. Офіційний сайт Інтерполу. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Corruption/Corruption> (дата звернення: 28.01.2022).
10. Офіційний сайт Федерального бюро розслідувань. URL: <https://www.fbi.gov/investigate/public-corruption> (дата звернення: 01.02.2022).
11. Прохоренко О. Я. Протидія корупційним проявам в системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.03. К., 2004. 208 с.
12. Однолько І. В. Запобігання та протидія корупційним злочинам: світовий досвід. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 84. С. 47-53.
13. Ревак І. О. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
14. Суббот А. І., Дем'янчук Ю. В. Засоби протидії та запобігання корупції в умовах реформування законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 113-117.